

CASTIGLIONE LÁSZLÓ: AZ ÓKOR NAGYJAI

Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. 441 lap.

Szerző és kiadó jó érzékkel tapintott ki valamit, amit szinte már társadalmi igénynek lehetne nevezni. Előljáróban erről kell néhány szót ejtenünk, mert Castiglione könyvének sikere kulturális életünknek a könyv tárgyán túlmenő, általánosabb jelenségére hívja fel a figyelmet. A grafikai ipar fejlődése a reprodukciós technika csaknem korlátlan lehetőségeihez ért el. E lehetőségekkel azonban egyelőre csak a méregdrága albumoknak a sznobizmusra számító és arra biztosan építő kiadása él, de nem él vele a művészeti és történeti ismeretterjesztés, amelynek végső fokon nemcsak a történeti tudat formálása, hanem az esztétikai, izlésbeli nevelés is feladata lenne. Ez az ellentmondás kézzelfoghatóan nyilvánul meg C. L. könyvében: képeskönyv, s ezért beleillene az album-divat átlagproduktumainak sorába, ám szigorúan szakszerű, tény- és ismeretközlő törekvése, következetes elgondolásra épített ismeretterjesztő célja épp a kivitelén bosszulta meg magát: a nagy gonddal és sok utánjárással válogatott képanyag méltatlan nyomdatechnikai színvonalon kerül az olvasó elé. Csak a piac és a kultúra öröknek látszó párharcával magyarázható, hogy míg olyan képeskönyvek, amelyeknek rövid szöveges részét talán felkért szerzőik sem szánták elolvasásra, kápráztató technikai kivitelben jelennek meg, ellenben az igényes, ismeretterjesztésre őszintén törekvő művek illusztrációs anyagának nyomdai visszaadása mellékes feladattá válik. C. L. könyvének képanyaga még retusálástól sem megkímélt igénytelen kivitelében is érezteti, hogy a történelem tárgyi emlékei milyen lehetőségeket kínálnak a tudományos ismeretterjesztés számára. A könyv sikerét képeskönyv volta ellenére sem azoknak a köröknek köszönheti, amelyek az album-divat létrehozói és fenntartói. Az igénytelen kivitel és a viszonylag alacsony ár együttesen cáfolja ezt, a siker pedig azt bizonyítja, hogy a könyv igényt elégít ki. Ez az igény két tendenciára vezethető vissza. Először arra, hogy az ókori történet és kultúra aggasztó méretű kiszorítása az oktatásból együtt jár az ókor értékei, sőt gyakran pusztá kuriózumai iránti fokozódó érdeklődéssel. Már-már az az érzésünk, hogy valamiféle természetes opposzió nyilvánul meg ebben; mintha az antikvitással foglalkozó eredeti és fordított művek, különösen pedig az antik irodalom fordításainak gyakran bestsellerekéhez fogható sikerét a tiltott dolgok iránti érdeklődés okozná. Könyvkiadásunk ezzel olykor már ügyesen számol; ideje,

hogy iskola-, tudomány- és kultúrpolitikánk is számot vessen vele. Másodszor: a történelmi ismeretterjesztésnek túl kell lépnie a brosúraszerűen elvont, de célja szerint nem ismereteket közlő régivágású „népszerűsítésen”. Érettebb és kritikusabb olvasóközönség nőtt fel, amelyet nem elégít ki a leereszkedő kioktatás és az elméletieskedő, csak végkövetkeztetéseket szintetizáló fejtegetés. Már meglevő elméleti alapjaihoz vagy épp problémáihoz nem kinyilatkoztatást, hanem megbízható tényközlést és több ismeretet követel. A természettudomány ezt a maga területén már felismerte, hiszen az elmúlt évtizedek robbanásszerű fejlődésével az ismeretterjesztésnek is lépést kellett tartania; a társadalomtudományok nem annyira látványos, de gyökeres átformálódása inkább a magas szintű általánosításokban jelentkezett, a tények tárolását nagyvonalúan átengedte a helytörténeti aprómunkának, a pozitívizmus avuló adatfeldolgozásainak és az utóvédharcokat folytató „segédtudományoknak”. Mementóként kell értékelnünk, hogy pl. a maga korában érdemes, de elavult Pecz-féle Ókori Lexikon (1902) az antikvár forgalomban csillagászati áron kel el, és hogy a pozitívizmus, a nacionalizmus vagy a szellemtörténet jegyében fogant számos munka a könyvpiac keresett ritkaságai közé tartozik pusztán azért, mert a bennük foglalt gazdag tényanyag másutt nem érhető el.

Az „Ókor Nagyjai” mint képeskönyv, mint az ókort sokoldalúan bemutató ismeretterjesztő munka és mint gazdag tényanyagot nyújtó történeti áttekintés egyaránt igényt hivatott kielégíteni. A vállalkozás azonban komplexitásával külön figyelmet érdemel: művészettörténet, ikonográfia, szemelvénygyűjtemény és biográfia-sorozat egyszerre. Ezt a komplexitást eredeti koncepcióra építve valósítja meg: az ókori történet és kultúra nagyjainak hiteles portréin keresztül egyszerre vezet be az ókori portréművészet történetébe és az ikonográfiai kutatás módszerébe, miközben a „nagyok” tömör, címszerű jellemzéseiből voltaképpen az ókor politikai és művelődési történetének vázlata is összeállhat.

A bő bevezetés az ókori portré történetének néhol talán nagyon is elvont összefoglalására és az ikonográfiai módszerek ismertetésére szorítkozik, minden mást átenged a százhatvan „nagy” portréjához csatolt s épp az elvontságot kerülő, részletező előadásmódja következtében vonzó leírásoknak. Folyamatos végigolvasásra csak a bevezetés van szánva, az olvasó megkapja belőle mindazt a lényeges esztétikai fogózópontot, amely szükséges a százhatvan képmásnak mint egyénábrázolásnak, műalkotásnak és a „társadalom önkifejezésének” értékeléséhez és élvezetéhez. Ami az ókori emberábrázolás történetének megértését és az idevágó emlékek azonosításának módszereit illeti, C. L. a feladatot hiánytalanul oldotta meg. Az elvi szintű összegezést konkrét példák hosszú sora illusztrálja úgy, hogy az olvasó észrevétlenül kapcsolódik bele az elvi összegezés egyedi bizonyítékainak felkutatásába és fordítva, az egyedi példákat maga fogja elhelyezni az összképben. Az olvasó ilyen aktív részvétele természetesen csak akkor valósulhat meg, ha az ábrázolt ember beszédes fizi-

ognómiáján túl is mond valamit, azaz ha ismert, számunkra is megfogható egyéniség. C. L. ezért jó érzékkel ellenállt annak a csábításnak, amit a görög és különösen a római portrészobrászat nagy korszakának emlékei jelentenek. Az, hogy a 160 portréből mintegy száz mégis e korszakból való, könnyen érthető aránytalanság, hiszen e korszakok adták a mi szemünkben is „nagy” ókoriak többségét. Mégis ezen a ponton érezzük a koncepció buktatóit, amelyeknek különben C. L. is tudatában van. „A célt túlságosan magasra tűztük ki” a írja az előszóban. A 160 „nagy” összeválogatását illetően valóban úgy érezzük, hogy épp az igényes elgondoláshoz való következetes ragaszkodás korlátozta a könyv anyagának gazdagságát és sokoldalúságát. Az ókor nagyjainak hiteles ábrázolásai mint koncepció, olyan kettős korlátot állított, amelyet egyes kivételes esetekben épp e koncepció érdekében kellett volna áttörni. Az alapvető nehézség a tárgy természetéből adódik. Vannak korszakos fordulópontok, amelyeknek még vezéralakjairól sem maradt ránk hiteles képmás, és vannak korszakok, amelyeknek másodrendű csillagai is remek portrékon őrződtek meg. Többértelmű osztályozási kritérium maga a nagyság is. Nem minden nagy egyéniség „nagy” a mi szemünkben is; akár azért, mert amit képviselt, átmeneti érvényű volt, akár pedig azért, mert emléke elhalt. Az ókori kelet sok igazán nagy alakját az elmúlt évszázad kutatása ismertette meg velünk, s ez a folyamat az archaeológia mai fejlődése láttán csaknem végtelennek ígérkezik. E folyamatnak mi még csak az elején vagyunk. A gyakran fájdalmasan nagy hézagokat C. L. többféleképp igyekezett áthidalni, de megoldásai nem mindig megnyugtatóak. Egyrészt azért, mert egyes termékenynek ígérkező megoldásokat csak ritkán, bátortalanul alkalmazott, másrészt meg azért, mert maga a megoldás kétes értékű: a „hiteles” képmásokhoz való ragaszkodás következtében az ábrázolt személynél sok évszázaddal később létrejött képzeleti portrékat is felvonultatott, de csak ritkán helyettesítette egy jelentős személy hiányzó képmását egy egykorú más személy típusportréjával. Épp a típus, nem pedig az egyéniség sok korban kötelező ábrázolása tette volna lehetővé azt, hogy a helyettesítés lehetőségével többször is éljen, ami által több jelentős, de a könyvben alig képviselt korszakról és területről is egyenértékű jellemző képet nyújthatott volna.

Természetes, hogy minden válogatás az antológiák szubjektivizmusának veszélyével jár, különösen C. L. könyve esetében, amikor a válogatás nemcsak a személyek és ábrázolások két szempontjából eshet ebbe a hibába, hanem a még tárgyalandó forrás-szemelvények szempontjából is. C. L. elismerésre méltó fegyellemmel és történeti szempontjainak kiegyensúlyozott alkalmazásával elérte, hogy a válogatás csak annyira legyen szubjektív, amennyire ez minden válogatásnál elengedhetetlen. Személytelen csak corpus vagy kimerítő forrásközlés lehet. A szubjektív elem létjogosultságát el nem ismerve, de létét nem tagadva (C. L. találó megfogalmazását idézve) a magunk szubjektív ítélete szerint felvettük volna az anyagba Domitianust (Braccio Nuovo büsztje), a

tetrarchia többi császárá (pl. a velencei porfír-csoport), Valentinianust (talán egy aranymedaillonon), a korai keresztények közül Hippolytost (Laterán) és természetesen Jézust is, akinek történetisége éppoly meddő viták tárgya, mint a válogatásban joggal szereplő Homéroszé; az ókori kelet „nagyjai” közül Lugalkisalsit, Varpalvasht (ivrizi relief) és I. Sargon kétes attribúciójú, ám annál jellemzőbb ninivei bronzfejét. C. L. liberálisabb volt a klasszikus ókor attribúciói esetében (pl. Kratés, Menippos, Vergilius, Symmachus), mint az ókori kelet uralkodóinál, aminek következtében az i. e. 2. évezred szegényes és egyoldalúan egyiptomi sorozattal van képviselve. A biztos attribúciójú képmások hiányát, mint mondtuk, könnyen lehetett volna típusokkal pótolni; ennek módját Hiram esetében maga C. L. mutatta meg. Néhány indokolt esetben a típusok felvonultatásával jelentős gazdagodást lehetett volna elérni (Dudu vagy Ebih-il, a mykénéi aranymaszkok, Alaça Hüyük királyi párja, az elchei nő, az etruszk művészet néhány portréja, későantik előkelőségek stb). Nem lett volna ez a koncepciót megtörő következtelenség, hanem egy olyan engedmény, amelyet az azonosítható portrék gazdag sorozatával rendelkező klasszikus korokban amúgy sem kellett volna alkalmazni, csupán a periferikus korokban. A klasszikus korokban sok kevésbé „nagy” is szerepel, remek megjelenítésükkel maradéktalanul indokolhatóan (Hermarchos, Aratos, I. Attalos, Aischinés). A „hiteles” portrékhoz való túlzott ragaszkodás vitatható következményének érzem Imhotep, Dávid, Salamon vagy az első Brutus évszázadokkal, sőt évezredekkel későbbi képzeleti képmásainak szerepeltetését: Imhotepet annyi idő választja el budapesti szobrocskájától, mint Augustus korát tőlünk. Salamon későantik ábrázolása a későantik uralkodó típusát mutatja be, de nem jellemző Salamon királyra. Semmitmondóak a kontorniát-portrék, amelyeknek irodalmi sorozatából C. L. jó érzékről tanúskodva csak mértéktartóan merített. Mindezek a kifogásolható esetek a bemutatott „nagyok” kis töredékét alkotják. A könyvet alapvetően jellemző többség biztos történeti érzékkel és fölényes ikonográfiai ismeretekkel, imponáló anyagismerettel történt válogatásról tanúskodik.

Az antológiák szubjektivizmusát vethetném még egy ... nem kevésbé szubjektíven hangzó ... szempontból C. L. szemére akkor, amikor a magam részéről egyes „nagyokat” más portrén láttam volna szívesebben: Traianust az ostiain, Marcus Aureliust lovasszobrán és egy népies büsztön, Sahrpurt és Valerianust a párizsi cameo, Ekhnatont és feleségét portrébüsztön. Jó gondolat volt néhány népies uralkodó-ábrázolás felvétele a gyűjteménybe (pl. Septimius Severus és családja), de ezzel a fogással többször is élni lehetett volna (pl. Marcus Aurelius, vö. Fronto ad Marcum Caes. IV 12,4, vagy Constantinus), már csak azért is, mert a bevezetőben is tárgyalt provinciális prostréművészetet így lehetett volna a legjobban bemutatni. Ilyen esetekben indokolt lett volna egy hivatalos és egy népi ábrázolás együttes bemutatása, akár két oldalon is (a két oldalas bemutatást kapottak válogatásában ... Aischylos, Pindaros,

Sophocles, Horatius, Traianus -- valószínűleg nem érvényesült külön szempont). A provinciális plasztika lehetőséget adott volna legalább egy császárkori hivatalnok-arisztokrata bemutatására is (pl. Claudius Paternus Celementianus virunumi büsztje).

Nem volt könnyű feladat a képekhez csatolt biográfiák kiegyensúlyozott megfogalmazása. Meg kellett birkózni itt azzal a természetes adottsággal, hogy az igazán fontosakról gyakran jóval kevesebbet tudunk, mint a kevésbé fontosakról. C. L. a nehéz feladatot jól oldotta meg. Csak ritkán találunk bántó aránytalanságot hosszan jellemzett másodrendűek és rövidebben jellemzett nagyok között (pl. Septimius Severus és Alexander). Ez abból is adódik, hogy néha egy jelentéktelen emberről számos jellemző anekdota maradt fenn.

Az antik irodalom töredékes hagyományozottsága folytán nem lehetett következetes a forrás-szemelvények összeválogatása. Mintha azonban C. L. itt túlságosan is engedett volna a közkeletűbb, de nem mindig értékes információkat nyújtó irodalmi művek csábításának. Természetes, hogy „a klasszikus ókor foglalata”, Plutarchos, kimeríthetetlen forrás, amiből gyakran kell meríteni. Néhány esetben azonban mellőzhető lett volna (pl. Periklés). Ugyanez vonatkozik Diogenés Laertiosra, akivel szemben pl. Platónt többször előnyben lehetett volna részesíteni. Mindkét említett szerző már azt a közhelyé vált képet festi, amely néhány portréban is megfogható, s amire C. L. rá is mutat; idézésük ilyen esetekben igazán indokolt. Többször lehetett volna az ellentétes forrásadatok szembeállításával élni. A *Historia Augusta* semmitmondó vagy épp koholt adatainál a *breviariumok* tömör jellemzéseit alkalmasabbaknak ítélném. Végül: az idézetek hol a biográfiát illusztrálják, hol csak az ikonográfiai kutatás támpontjául szolgáló habitus-leírást tartalmaznak. Ez tanulságos lehet akkor, ha a személy külsejének leírása mellett következetesen fel lennének vonultatva pregnáns jellemzések is, de pl. Tiberius megjelenésének suetoniusi leírása mellé odakíváncozott volna egy tacitusi részlet is. Voltaképpen minden idézet indokoltan szerepel, a válogatás összességében mégis ötlet-szerűen hat.

Tartalmához képest méltatlanul szerényen, a lapok alján húzódnak meg a portrék leírásai, amelyekben C. L. az antik művészet és ikonográfia biztoskezü és hivatott értőjének bizonyul. Beleérző, egyéniséglátó leírásai a portrékat a történeti forrás rangjára emelik; megmutatják, hogy mi az a többlet, amivel a művészeti emlékek avatott elemzése a történelem megismeréséhez hozzájárul. A lendületesen megírt rövid értékelések a mellettük levő képpel való összevetés útján mindig hiteleseknek bizonyulnak. Szubjektív belemagyarázást nem érezni; egyedül Tissaphernes és Tigranes lényegében azonos jellegű éremképeinek leírását kellett volna -- már csak a hasonlóság kidomborítása miatt is egyeztetni.

Bizonyára egyetlen olvasó sem fogja szaktudományos fontoskodásnak érezni a portré-leírások muzeográfiai és méretadatait, inkább hasznos tám-

pontnak veszi, mint ahogyan a könyv végén található nyolcrészes mutató is a könyv vonzóerejét fokozza megbízható adatszerűségével. A könyvet az az igényes ismeretterjesztő törekvés jellemzi, hogy ne csak futólagos lektűr-élményt nyújtson, hanem az ismeretterjesztés szintjén kézikönyvvé is váljék. Több szempontból is: hat évtizede nem jelent meg magyar nyelven az antik portréművészetről számottevő feldolgozás, de hiányzott az egész ókori művészettörténetbe ágyazott portré-történet is. A külföldre utazó kényelmesen utána nézhet annak, hogy melyik emléket hol láthatja. Bevezet a könyv a legnagyobb múltú régészeti kutatási ág, az ókori kelet és a klasszika archaeológia néhány fontos, más kutatási ágak számára is példamutató módszerébe, amelyet szinte a gyakorlatban, alkalmazás közben érzékeltet. A régészetet népszerűsítő munkák szenzációt és kuriózumot kidomborító, sajnos gyakori tendenciáival ellentétben a régészetet mint tudományt és módszert teszi hozzáférhetővé és érthetővé a távolállók előtt. C. L. reméli, hogy az olvasó „nem fogadja sem túlzott bizalommal, sem oktalan bizalmatlansággal” egy kutatási módszer eredményeinek bemutatását. Olyan módszer ez, amelynek a múlt megismerésében egyre nagyobb szerep jut. Módszereket érzékeltető, a lehetőségeket és korlátokat egyaránt szabatosan bemutató adatszerű ismeretterjesztésre vállalkozott a szerző; szemlátomást erre van a társadalomtudományokban is szükség.

Mócsy András